

ЕТИЧНІ ЗНАННЯ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ УЧИНКІВ ПІДЛІТКІВ У ПРОЦЕСІ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ

У статті з'ясовано суть поняття “етичні знання”, встановлено їх співвідношення з поняттями “моральна орієнтація”, “сенс”, “установка”; розкрито роль етичних знань у вихованні моральної спрямованості особистості як результату виникнення в індивіда стійкої самоідентифікації зі змістом загальнолюдських і громадянських цінностей; подано деякі способи засвоєння моральних знань підлітками.

Ключові слова: етичні знання, ціннісні орієнтації, моральна спрямованість, підлітки, виховання.

В умовах орієнтації всіх сфер суспільства на гуманістичні цілі та загальнолюдські цінності особливого значення набуває проблема морального виховання підростаючого покоління.

Формування у підлітків основ моральної поведінки, здатності здійснювати моральні вчинки свідомо є важливою умовою оздоровлення сучасного кризового соціуму.

Успішна підготовка дітей до життя у цивілізованому суспільстві залежить від того, наскільки вдалось педагогам створити сприятливі педагогічні умови та прищепити вихованцям звичку чинити морально за різних життєвих обставин.

Етичні знання є порівняно стійкою системою мотивів, що виникають на основі присвоєння індивідом загальнолюдських і громадянських цінностей, які стали для нього суб'єктивно значущими і виступають внутрішніми спонуканнями до моральних вчинків у процесі життєдіяльності.

Теоретико-методологічні основи цієї проблематики в царині освіти розкривають у своїх працях І. Бех, Т. Бутківська, Л. Ваховський, О. Вишневський, М. Євтух, І. Зязюн, В. Кремень, М. Нікандров, О. Савченко, М. Сметанський, О. Сухомлинська, Н. Ткачова та ін.

Ознайомлення з результатами теоретичних напрацювань учених і практичним досвідом роботи загальноосвітніх навчальних закладів дало підстави свідчити, що моральні знання виступають особливою формою засвоєння дітьми дійсності та цінного досвіду минулих поколінь, в яких відображено закони і норми співжиття людини у суспільстві.

Сучасна школа, дбаючи про високий рівень освіти і виховання покликана дати такі етичні знання учням, які б визначали їх світогляд, ставлення до дійсності, моральні погляди, переконання, вольові якості, котрими вони могли б керуватись у власних діях і вчинках.

Мета статті – з'ясувати суть і зміст етичних знань як основи формування моральних учинків підлітків у процесі позакласної роботи сучасної школи.

Розвиток і формування особистості, у тому числі й засвоєння моральних знань, відбувається лише в процесі власної активної морально-пізнавальної діяльності учнів. Діяльність школи спрямована на те, щоб допомогти дитині усвідомити необхідність моральних учинків і дій у власному житті.

Будь-яка спроба вихователя-вчителя закласти у дитину певне коло знань і моральних форм, обминаючи її власну діяльність, підриває самі основи морального розвитку дитини, виховання її особистісних властивостей і якостей [7; 8].

Моральні знання є результатом морально-пізнавальної діяльності учнів, у якій розкривається об'єктивна цінність і сутність досліджуваних моральних явищ і фактів (вчинків і дій). Тому в школі виховну роботу з формування етичних знань учнів не можна зводити лише до моральної освіти, пояснення моральних вимог і правил. Така робота повинна мати характер організованої активної творчої морально-пізнавальної діяльності, яка б забезпечувала свідоме засвоєння школярами моральних знань, і прагнення дотримуватись їх у житті [6; 10].

Процес пізнання відбувається шляхом сприйняття зовнішніх ознак і властивостей фактів і явищ морального життя. Ознайомлення з моральними нормами і правилами поведінки має вплив на формування моральних уявлень, моральні вчинки або окремі моральні дії, якщо їх необхідність підтверджується життєвою практикою. Тому певний моральний образ будь-якого явища чи факту морального життя може виникнути у свідомості учня не лише в той момент, коли він почув про ті чи інші правила поведінки, а й спостерігав певний моральний вчинок. Учень може також пригадати, відтворити, ніби знову "побачити" той або інший вчинок, який раніше спостерігав. Більше того, він може уявити цей моральний вчинок у певній ситуації. У зв'язку з цим А. Спіркін наполягає на тому, що вже в уявленнях свідомість вперше відривається від свого безпосереднього джерела й починає існувати як відносно самостійне суб'єктивне явище [5; 9].

Засвоєння підлітками моральних уявлень на основі вербальної інформації вчителя, особистих спостережень дітей за моральними вчинками та діями ровесників і дорослих, аналізу власної поведінки формує у них поведінкові стереотипи. Однак, моральні уявлення цінні не лише тим, що в них фіксуються конкретні зразки поведінки, а й позитивні та негативні вчинки. Вони дають підліткові змогу сформуванню поняття добра та зла, засвоїти цілісну систему моральних норм і правил поведінки, які стають його духовним надбанням і становлять систему цінностей, тим самим допомагаючи реалізувати принцип інтегративності у формуванні моральних якостей особистості.

Уявлення підлітків про вплив певних фактів, дій і вчинків на їх моральне зростання, позитивне ставлення до життя, цінність тих чи інших поведінкових норм являють собою чуттєву форму морального осягнення дійсності, що фіксує у свідомості учня окремі моральні норми й правила, які ґрунтуються на конкретних прикладах, а також різноманітних зовнішніх деталях поведінки.

Збагачення й розширення моральних уявлень підлітків має неабияке значення для формування моральних понять. Зазначимо, що моральні уявлення стосовно понять є чуттєвою формою моральних знань, однак у жодному разі не можна зменшувати їхньої ролі у формуванні здатності до моральних учинків дітей. Виступаючи як образний відбиток у свідомості учня моральних вчинків і дій, вони не лише сприяють засвоєнню конкретних зразків поведінки й усвідомленню пов'язаних із ними моральних правил і норм, але є й основою формування моральних понять, поглядів і почуттів. Утворення понять вимагає нагромадження у школярів власних спостережень, фактів, наочно-чуттєве сприйняття яких сприяє нагромадженню образних уявлень [1; 2].

Моральні поняття є формою абстрактного морального знання, у яких розкривається сутність моральних фактів і явищ. Формуючись на основі моральних уявлень, моральні поняття є більш узагальненою, глибоко усвідомленою і засвоєною формою етичного знання.

Піднесення моральних знань підлітків до понятійного рівня – процес надзвичайно складний. Він вимагає від учнів специфічних форм пізнавальної діяльності. Якщо моральні уявлення як чуттєві образи є результатом сприйняття, то моральні поняття є продуктом мислення, яке являє собою абстрактну форму пізнавальної діяльності та вбирає в себе осмислення й усвідомлення сприйнятих моральних фактів, явищ і прикладів поведінки, визначення сутності моральних якостей особистості, формування моральних правил тощо.

Засвоєнням основ моралі ставить за мету формування певної системи знань як результату духовної та практичної діяльності людства, народу, зафіксованого в історичних подіях, філософських поглядах, моральних поняттях, життєвому досвіді особистості, її уявленнях, думках тощо. Така системність визначається наявністю структурологічних зв'язків між різними галузями здобутих особистістю знань. Система моральних знань включає:

- норми моралі українського народу, підтвержені історичною доцільністю та життєвою необхідністю функціонування, виживання і взаємодії з іншими народами та створення повноцінних умов для передачі досвіду, виховних традицій, духовних і матеріальних здобутків суспільства;

- розуміння основних моральних категорій (альтруїзм, віра, гідність, доброчинність, допомога, жертвність, життєвий оптимізм,

- любов, милосердя, надія, обов'язок, сенс життя, совість, справедливість, честь, щастя, щирість), які визначають ставлення людини навколишнього;

- норми релігійної моралі. Оскільки Україна є полікультурною державою, яку населяють люди різних національностей і концесій, то слід зазначити, що найбільш поширеним є християнство і ті його норми моралі, котрі визначають відносини між людьми, сімейний устрій та поведінку;

- норми поведінки у суспільстві, знання Конституції України, громадянських прав і обов'язків. Любов до Батьківщини й активна життєва позиція, тобто здатність до виконання обов'язку перед Батьківщиною, устремління й докладання посильних зусиль до розвитку держави, підтримки демократичних перетворень і праці на благо України;

- знання власних можливостей, розвиток нахилів і задатків, самовиховання таких моральних якостей, як відкритість, відповідальність, доброта, зичливість, повага до старших, до товаришів, подільчивість, поступливість, розуміння інших, сила волі, самоорганізація, самоосвіта, скромність, терплячість, товариськість, толерантність, турботливість, чесність, чуйність, щедрість, щирість тощо, засвоєння яких є основою формування поглядів, переконань і конкретних вчинків.

Найважливішими завданнями експерименту при формуванні у підлітків моральних знань було:

- формування етичних уявлень, переконань, понять і суджень про моральні вчинки;

- організація позакласної роботи, спрямованої на вивчення моральної діяльності людства як соціокультурного феномену;

- залучення дітей до загальнолюдських та національних моральних цінностей;

- оволодіння досвідом гуманних відносин;
- формування внутрішніх регуляторів моральної поведінки.

Ставлячи за мету формування у підлітків моральних знань учителі використовували різні форми позакласної роботи, серед яких слід виділити прості, розраховані на застосування в їх межах одного методу роботи, від якого вони дістали свою назву (бесіда, лекція); складні, що охоплюють у певній послідовності простіші (тематичний вечір може поєднувати доповідь, літературну композицію, огляд виставки); комплексні, до яких можна зарахувати святкові заходи, тижні культури тощо [3; 4].

Оскільки позакласна виховна робота є різною за своєю спрямованістю й охопленістю школярів, то в ній широко використовувались форми індивідуальної, групової та масової роботи. Як правило така робота будувалась на принципах добровільності та проводилась у вільний від уроків час, виступаючи менш регламентованою і формальною.

Використання диференційованого підходу дало змогу враховувати рівень сформованості у підлітків моральних знань і вчинків, що дало можливість проводити роботу з дітьми за моделями А, В і С.

У першій групі школярів (модель А) виконувалася робота, спрямована на оволодіння знаннями як умови розвитку довільної регуляції емоційної та поведінкової сфер. Особливе значення надавалося позитивному впливові вчителів на учнів, встановленню особистісного контакту зі школярами, готовності прийняти та зрозуміти будь-якого підлітка та його рішення, визначенню мети сумісної діяльності й зацікавленості нею.

У другій групі (модель В) передбачалось, що збагачення знаннями – необхідна умова формування вчинку, у поєднанні з діяльністю, спрямованою на формування емоційно-вольової та практично-діяльної сфер підлітків (формування навичок емоційної саморегуляції, ефективного спілкування, комунікативності, підвищення впевненості в собі на тлі самоповаги тощо). Особистісна зорієнтованість діяльності давала підліткові змогу виступати і дійовою особою, і учасником, і ініціатором поглиблення власних етичних знань.

У третій групі (модель С) максимально враховувалися індивідуальні особливості та можливості підлітків самостійної, пошукової, дослідної роботи в оволодінні ними етичними знаннями.

Метою позакласної роботи було розширення етичних знань, здобутих учнями 5–9 класів на уроках, виявлення і розвиток творчих здібностей дітей, організація дозвілля і відпочинку школярів.

Відзначимо високу результативність у цьому напрямі виховних годин (“уроки доброти”), які проводились у всіх класах середньої школи і дали змогу підвищити рівень морально-етичного розвитку дітей.

Проведення виховних годин дало можливість виявити ті проблеми, які найбільше хвилювали підлітків. Позитивний вплив на формування знань про етику і моральні вчинки мало виконання різноманітних творчих завдань.

На іншому занятті “Герої нашого часу” шестикласниками були зроблені малюнки на задану тему. Зображуючи героїв, серед яких найчастіше зустрічались малюнки пожежників, котрі гасять вогонь, лікарів, миротворців, спортсменів, які здобули перемогу, космонавтів, діти зазначили, що герої нашого часу – це обов’язково люди рішучі (29,2%), вольові (26,2%), хоробрі (19,5%), мужні (19,5%), сміливі (17,3%), відважні (11,6%), людяні (11,6%), альтруїстичні (9,6%), скромні (8,4%), зібрані (7,8%), уважні (5,2%), добрі (5,2%), незвичайні (3,2%), гуманісти (3,2%).

У 9 класі на занятті “Ми відповідаємо за власні вчинки” дітям пропонувалось пояснити і розкрити значення відомих цитат: “Не кажи і не роби нічого поганого, навіть тоді, коли ти наодинці з собою. Учись більше соромитись себе, ніж інших” Демокріта; “Закон можна вважати якісним тоді, коли смисл його є точним, якщо вимоги його справедливі, якщо він формує чесноти у громадян” Ф. Бекона.

У роботі з дітьми вчителі використовували етичну бесіду як окремий захід, так і у складі ширших форм (вечорів, зустрічей та ін.). Як організаційна форма роботи бесіда ґрунтується на методі діалогічного спілкування, який передбачає включеність усіх учасників у роботу. В етичних бесідах діти не тільки сприймали інформацію, а вчилися міркувати вголос, висловлювати свої думки, ставити запитання. Такий вид роботи допомагав систематизувати здобуті знання, визначити найважливіші етичні поняття.

З тим щоб виявити рівень морально-етичного розвитку учнів й активізувати процес здобуття знань, вчитель іноді використовував протилежні за характером і мотивами вчинки.

Розкриваючи красу морального вчинку і його зв'язок із самопожертвою, мужністю, героїзмом, вчитель просив навести приклади таких учинків. Спільний аналіз прикладів дітей показав, що моральні вчинки не завжди здійснювались за належної мотивації, у деяких випадках героям сюжетів не вистачало вихованості чи інших якостей, що зменшувало позитивну цінність вчинку. Розмірковуючи над тим, що допустимо і що недопустимо у вчинках, діти дійшли висновку, що здійснення моральних вчинків, прагнення чистоти помислів і бажань значить піклуватись про навколишніх, цінувати їх, виявляти любов і шляхетність. Таким чином, етична бесіда давала змогу не лише передавати дітям знання, активізувати їх мислення, а залучати до самостійного пошуку і формулювання істин.

Для створення повноцінних умов у формуванні знань у підлітків про моральні вчинки був запроваджений факультативний курс “Людинознавство”. Мета курсу полягала в активізації учнів індивідуальної потреби у моральних вчинках, ознайомленні із системою етичних знань, у розширенні власної та колективної свідомості. У розробці програми факультативу ми виходили з того, що сучасний освітньо-виховний процес має забезпечувати всебічний розвиток особистості, становлення її базової моральної культури, здатність до багатоаспектної творчої діяльності.

Експериментальна робота показала, що у старших підлітків зріс інтерес до пошукової роботи у науковому клубі, яким керував учитель історії. Одна із наукових секцій клубу мала етичне спрямування й організовувала пошукову та науково-дослідну роботу учнів під керівництвом учителів, учених. Така робота мала на меті проведення дітьми власного дослідження та розв'язання творчих завдань. У процесі науково-дослідної діяльності діти здобували етичні знання та набували навичок самостійного дослідження. Навчаючись у науковій секції, беручи участь у науково-практичних конференціях, учні вчилися опрацьовувати інформацію, користуватися Інтернетом, оперувати аргументами, вести дискусію, відстоювати власну думку.

Формування в учнів етичних знань ставив за мету гурток “Політес”. У гуртку успішно здійснювалось етичне виховання школярів, створювались умови для свідомого сприймання етичних знань. Виховна програма гуртка передбачала формування у дітей моральної культури й охоплювала всі сфери життєдіяльності підлітків.

Організація гурткової роботи ставила завдання зацікавити діяльністю якомога більше дітей, а також організувати їх розумне дозвілля. Тому силами

гуртківців організовувались і проводились КВК, брейн-ринги, вечори “Герой і вчинок”, “Подорож в країну Етики”, “На перехресті віків”, рольові ігри “Роби як я”, “Ти тільки уяви”, “Я вчинив би тільки так”.

На вечорі “На перехресті віків” силами гуртківців за допомогою керівника драматичного гуртка було поставлено чотири сюжети, об’єднаних спільною тематикою морального вчинку і специфікою його здійснення у різні епохи. У сюжеті “Подвиги Геракла” гуртківці намагались показати цінність морального вчинку в античні часи.

Сюжет “Коперник і Галілей” зосереджував увагу глядачів на середньовічній епосі інквізиції та підкреслював моральну силу людей, котрі випередили час.

Сюжет “Три мушкетери” звеличував моральний учинок епохи Відродження. Діти мали змогу переконатись у цінностях дружби.

У четвертому сюжеті “Через терни до зірок” діти зобразили подвиг першого космонавта. Бесіда, яка відбулась після театралізованого свята, допомогла дітям краще уявити як змінювались чи навпаки залишались незмінними критерії щодо оцінювання людських вчинків, подвигу, героїзму. Водночас діти відзначили, що їх найбільше приваблює у роботі гуртка можливість розширити свій кругозір (26,2%), виявити свої творчі здібності (20,4%), залучитись до абсолютних цінностей (7,2%), стати кращими (18,2%), цікаво і змістовно провести час (14,3%), розширити коло друзів (7,2%), подолати кризу (5,3%), пізнати себе (1,5%).

Робота гуртка враховувала вікові особливості учнів 5–9 класів, тому в деяких випадках створювались групи з молодших і старших підлітків, в яких робота організовувалась із застосуванням дещо відмінних форм і методів. Якщо у групі з молодшими підлітками доречною була жива розмова, то для старших підлітків педагоги готували спеціальні лекції. Деякі заняття були спільними, в основному це була підготовка і проведення творчих вечорів, вечорів відпочинку, вечорів спілкування тощо, що сприяло виробленню традицій та ритуалів гуртка. Піднімали престиж гуртка і його гості, якими були громадські діячі, митці, спортсмени, котрі із задоволенням спілкувались із дітьми, ділились життєвим досвідом, заохочували дітей до вдосконалення етичних знань та моральної діяльності.

Практика показала, що моральні знання про діяльність людини перетворюються на переконання за умови, коли вони входять ланкою до особистого досвіду дітей, підтверджуються життєвими реаліями, розширюються морально-духовними потребами й інтересами сучасних школярів.

Результати експерименту свідчать, що зріс інтерес та активність школярів до позакласної діяльності етичної спрямованості, довіра до вихователів, розуміння необхідності дотримуватись моральних норм і діяти відповідно до них, покращилось ставлення до пошукової діяльності, як такої, що сприяє розвитку моральної сфери сучасних підлітків.

Висновки. Етичні знання, у яких фокусуються тісно пов’язані між собою такі феномени, як моральні орієнтації, установка, особистісний сенс, визначають готовність підлітка до здійснення морального вчинку. Піднесення моральних знань підлітків до понятійного рівня – процес надзвичайно складний. Він вимагає від учнів специфічних форм пізнавальної діяльності. Якщо моральні уявлення як чуттєві образи є результатом сприйняття, то моральні поняття є продуктом мислення, яке являє собою абстрактну форму пізнавальної діяльності та вбирає в себе осмислення й усвідо-

млення сприйнятих моральних фактів, явищ і прикладів поведінки, визначення сутності моральних якостей особистості, формування моральних правил тощо.

Серед перспективних напрямів подальшого розвитку проблеми заслуговують на увагу питання організація ефективного управління процесом здобуття етичних знань на різних рівнях (особистості, класного колективу, школи).

Список використаної літератури

1. Аристотель. О душе. – М. : Соцэкгиз, 1937. – 122 с.
2. Білоусова В.О. Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи / В.О. Білоусова. – К. : Ін-т змісту і методів навчання, 1997. – 192 с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
4. Джола Д.Н.. Теорія і методика естетичного виховання школярів : навч.-метод. посіб. / Д.Н. Джола, А.Б. Щербо. – К. : ІЗМН, 1998. – 392 с.
5. Закон України про загальну середню освіту // Освіта України. – 1999. – № 25. – 23 червня. – С. 4–5.
6. Заранін О.В. Герменевтична феноменологія вчинку як апріорі морального пізнання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : 09.00.01 / Таврійський національний ун-т ім. В.І.Вернадського. – Сімферополь, 2003. – 19 с.
7. Положення “Про організацію дитячого самоврядування” // Відкритий урок. Розробки. Технології. Досвід. – 2001. – № 1–2. – С. 63–66.
8. Рубцова Т.В. Особенности осознания моральных свойств личности школьниками разного возраста / Т.В. Рубцова // Вопросы психологии. – 1956. – № 4. – С. 8–14.
9. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание / А.Г. Спиркин. – М. : Политиздат, 1972. – 303 с.
10. Цвелих Т.І. Методика морального виховання дітей молодшого і середнього шкільного віку : метод. посібник для вчителів / Т.І. Цвелих, Д.Л. Ваккер, С.С. Коваленко. – К. : Радянська школа, 1974. – 144 с.

Стаття надійшла до редакції 22.01.2013.

Кравченко И.В. Этические знания как основа формирования моральных поступков подростков в процессе внеклассной работы современной школы

В статье выявлена сущность понятия “этические знания”, установлено его соотношение с понятиями “моральная ориентация”, “смысл”, “установка”; раскрыта роль этических знаний в воспитании нравственной направленности личности как результата возникновения у индивида устойчивой самоидентификации с содержанием общечеловеческих и гражданских ценностей; предложены некоторые способы усвоения моральных знаний подростками.

Ключевые слова: *этические знания, ценностные ориентация, нравственная направленность, подростки, воспитание.*

Kravchenko I. Ethics knowledges as basis of forming of moral acts of teenagers in the process of extracurricular rabot³ of modern school

There is viyavlena essence of concept “Eticheskie knowledges” in the article, his correlation is set with concepts “Moral orientation”, “sense”, “setting”; the role of ethics knowledges is exposed in education of npravstennoy orientation personality as a result of origin for the individual of steady samoindentifikacii with maintenance of common to all mankind and civil values; some methods of mastering of moral knowledges teenagers are offered.

Key words: *ethics knowledges, valued orientation, moral orientation, teenagers, education.*